
Taiton erityisyyttä etsimässä

Vesa Kallionpää

Prologi

Alussa sanomalehdessä oli sana, mutta sanaa seurasi pian kuva. Kuvista ja sanoista sikisi sanomalehden taitto, josta viimeistään Edmund Arnold (1956) teki tietoista ja tarkoitushaikuista toimintaa. Taitosta tuli yhdessä kuvan kanssa sanan renki, mutta aika alkoi tehdä työtä taiton ja kuvan puolesta.

Kuvat ja taitot muuttuivat yhä näyttävämmiksi. Televisio, kuvalevyt, tietokoneet ja uusipainotekniikka antoivat kuvalle ja taitolle lisää voimaa ja joku jo kysyi, oliko sananrengeistä tullut uusi sana.

Mitä taitto on?

Niin kutsuttu funktionaalinen taittokäsitys määritteli sanomalehden taitolle selkeät tehtävät. Taiton pitäisi helpottaa lehden lukemista ja erottaa tärkeät uutiset vähemmän tärkeistä, minkä lisäksi taitolla pyritään myös houkuttelemaan lukijaa. Taittonsa perusteella lehti pitäisi myös tunnistaa. (esim. Arnold 1956, 4-5; Root 1966, 92)

Lyhyemmin ja ytimekkäämmin taiton on määritellyt mm. Esko Ojala. Hänen mukaansa taitto (make up, lay out, design) on typografin yksikköjen käsittelyä siten, että ne vas-

taavat uutisarvon ja miellyttävyyden vaatimuksia (Ojala 1970, 1).

Monista taiton tavoitteista yleispätevin lie-nee kuitenkin houkuttelu, houkuttelu sekä lukemaan että ostamaan. Selkeän, miellyttävän ja houkuttelevan taiton perusteiksi tarjotaan journalismin oppikirjoissa mm. sellaisia käsitteitä kuin kontrasti, tasapaino, rytmi ja dynaamisuus (esim. Turnbull & Baird 1975, 154-166). Taittoa varten on luotu myös joukko niin kutsuttuja taittosääntöjä (otsikot eivät saa "törmätä" jne.).

Miksi taitot sitten ovat erilaisia, ja miksi toiset taitot näyttävät selkeämmiltä, houkuttelevammilta ja paremmilta kuin toiset? Miksi taitto muuttuu, ja muuttuuko se aina vaan paremmaksi, paremmin jotain havaitsemisen lainalaisuuksia noudattavaksi? Noihin kysymyksiin voi yrittää vastata vain kehittelemällä uutta teoriaa, sillä taiton havaitsemisen perusteita ei ole vielä juurikaan tutkittu tai edes kartoitettu.

Taitto on osa visuaalista kulttuuria

Sanomalehti on kulttuurituote ja taitto on osa visuaalista kulttuuria. Visuaalinen kulttuuri

on se osa inhimillistä käytäntöä, jonka perusteella ihmiset arvioivat, tulkitsevat ja ymmärtävät visuaalista ympäristöään. Visuaalinen kulttuuri on siis tavallaan ihmisyyhteisön yhteinen visuaalinen muisti tai viitekehys.

Sanomalehden taittoa tutkittaessa on otettava huomioon myös journalistinen kulttuuri. Juuri se luo sanomalehden visuaalisen erityislaadun. Taiton kannalta journalistinen kulttuuri on visuaalisen kulttuurin välinespesifi dimensio.

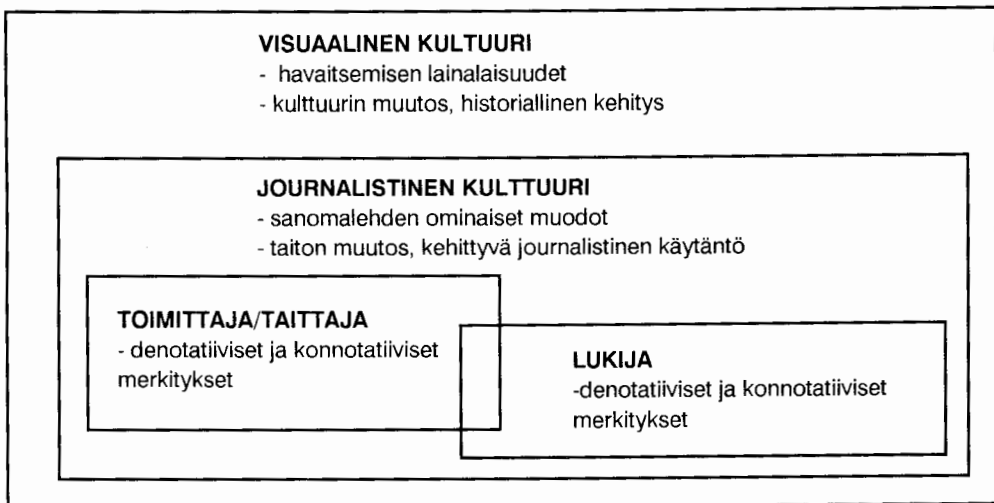
Taiton ymmärtämisen kannalta olisi välttämätöntä pystyä yhdistämään visuaalinen kulttuuri, journalistinen kulttuuri sekä toimittajan ja lukijan kontekstit. Tuossa vaikeasti tavoitettavassa pisteessä voisi ajatella jonkinlaisen "ideaalitaiton" pesivän. (Kuvio 1)

Visuaalisen kulttuurin perusta on ihmisen havaitsemisjärjestelmä ja siitä johtuvat havaitsemisen mahdolliset lainalaisuudet. Noita "havaitsemisen lainalaisuuksia" voidaan pitää visuaalisen kulttuurin suhteellisesti pysyvimpinä muotoina.

Historiallinen kehitys muuttaa myös visuaa-

listaa kulttuuria. Esimerkiksi televisio ja muut keksinnöt ovat muuttaneet visuaalista kulttuuria yhtä lailla kuin kirjapainotaidon keksiminen aikanaan. Itse asiassa kaikkien inhimillisessä käytännössä tapahtuvien muutosten voidaan olettaa vaikuttavan myös visuaaliseen kulttuuriin. Vain vaikutusten laatu ja voimakkuus vaihtelevat.

Myös journalistinen kulttuuri voidaan taiton kannalta jakaa kahtia. Ensinnäkin se sisältää ne sanomalehdelle ominaiset muodot ja tavat, joita ilman sanomalehti ei olisi sanomalehti. Englantilaisen kulttuuritutkijan Raymond Williamsin (1975, 44-48) mukaan noita sanomalehdelle ominaisia muotoja ovat mm. asioiden mosaiikkinen ja samanaikainen esitystapa. Lisäksi journalistinen käytäntö tuo kulttuuriin satunnaisia muotoja, jotka ovat huomattavasti alttiimpia muutoksille. Noiden satunnaisten muotojen kehitykseen vaikuttaa mm. lehtien kulloinenkin tuotantotekniikka. Sanomalehden satunnaisia muotoja (ts. käytännön lehtitaittoa) muuntelemalla on puolestaan pyritty luomaan yhä "houkuttelevampia"

Kuvio 1. Lukija, toimittaja ja journalistinen kulttuuri osana visuaalista kulttuuria

tai "luettavampia" sivuja.

Jos lehden satunnaisten muotojen muutokset yltävät syrjäyttämään lehden ominaiset muodot, ei lehteä enää tunnisteta lehdeksi. Näinhän on käynyt nk. sähköisille sanomalehdille eli kuvaruutulehdille.

Samassakin kulttuurissa jokainen toimittaja ja lukija ymmärtää sekä visuaalisen että journalistisen kulttuurin hiukan eri tavalla. Erot johtuvat mm. heidän kokemustensa, koulutuksensa ja perimänsä erilaisuudesta. Taiton osalta nuo erot vaikuttavat sekä havainnon sisältöön (mm. taiton sisältämät denotatiiviset ja konnotatiiviset merkitykset) että taiton miellyttävyyteen ja houkuttelevuuteen.

Taiton suhde vallitsevaan visuaaliseen kulttuuriin on sekä hierarkkinen että dialektinen. Visuaalinen kulttuuri toimii ikään kuin taustana tai ylärakenteena, jota vasten myös sanomalehden taittoa arvioidaan ja tulkitaan. Niinpä esimerkiksi sellainen taiton kannalta olennainen ominaisuus kuin houkuttelevuus on suhteellinen — ja suhteellinen nimenomaan visuaaliseen kulttuuriin nähden. Toisaalta myös journalistinen kulttuuri vaikuttaa visuaalisen kulttuurin kehitykseen. Lisäksi visuaalinen kulttuuri on suhteellisesti alisteinen omalle "ylärakenteelleen", pelkkää visuaalista kulttuuria laajemmalle inhimilliselle käytännölle.

Taiton perusteita ei tunneta

Taiton psykologisia perusteita ei juurikaan ole tutkittu. Eräs harvoista tutkimukseen perustuvista taiton käsitteistä on silmäkamera-tutkimuksin löydetty nk. huomiopiste (fokus-piste) jossain sivun vasemman yläkulman tienoilla. Siihen lukijan katseen uskotaan ensimmäiseksi kiinnittyvän. (esim. Evans 1973, 84-85; Carlson 1966, 93) Taiton ymmärtämisen

kannalta epämääräisestä fokuspisteestä on kuitenkin ollut ehkä enemmän haittaa kuin hyötyä. Usko fokus-pisteeseen on luonut sellaisen harhakuvan, että havaitseminen perustuisi selviin lainalaisuuksiin.

Niinpä ainoat tähän asti taiton selittämiseksi käytetyt psykologiset mallit ovatkin perustuneet lähinnä nk. hahmolakeihin. Hahmolait perustuvat siihen uskomukseen, että erilaisen havainnon organisoitumismahdollisuuksien ilmaantuessa havaintokenttään on jokin jäsennyksen (hahmotuksen) vaihtoehto, joka on muita ylivoimaisempi. Tunnettuja hahmolakeja ovat mm. läheisyyden, samankaltaisuuden ja sulkeutuneisuuden lait. (esim. von Fieandt 1950, 222-232; Dember 1965, 162-169; Graham 1965, 562-563 ja Nummenmaa ym. 1977, 235-240) Noilla hahmolaeilla on aivan viime vuosina alettu perustella mm. eräitä aiemmin mainituista taittosäännöistä (esim. otsikot eivät saa 'törmätä' jne.)

Journalismin oppikirjoissa mainittujen hyvän taiton ominaisuuksien kuten kontrastin, tasapainon, harmonian, yhtenäisyyden ja liikkeen luomisessa hahmolaeista voi toki olla hyötyä, mutta varmasti yhtä paljon tarvitaan esimerkiksi estetiikan ja semiotiikan apua.

Hahmolakien ja taiton suhde on todennäköisesti historiallinen. Niinpä visuaalisen kulttuurin kulloinenkin kehitysvaihe vaikuttaa siihen tapaan tai intensiteettiin, jolla noita havaitsemisen mahdollisia ja ehkä jopa opittuja "lainalaisuuksia" on sovellettava.

Taitto on monessa mielessä puhdas kulttuurituote, ja siksi sen olemusta ei voi pelkillä hahmolaeilla selittää. Itse asiassa monet kulttuuripsykologien ja antropologien havainnot antavat aiheen olettaa, että havaitseminen on ennen kaikkea kognitiivinen eli tietäminen ja oppimiseen liittyvä prosessi (kulttuuripsykologiasta lisää esim. Serpell 1978 ja Cook 1981).

Ihminen näkee sen mitä tietää

Modernia kognitiivista havaintopsykologiaa on kehitelty mm. U. Neisser (1982), joka puolestaan on saanut vaikutteita mm. Piagetin, T.G.R. Bowerin ja James J. sekä Eleanor Gibsonin erilaisia kognitiivisia tutkimuslinjoja edustavista tutkimuksista.

Neisserin mukaan niin lukeminen, kuunteleminen, tunnusteleminen kuin katseleminenkin ovat taitoa vaativia toimintoja, jotka ovat riippuvaisia aikaisemmista rakenteista – skeemoista. Skeemat suuntaavat havaitsemistoimintaa, mutta myös muuttuvat sen seurauksena. Skeemat valmistavat havaittaja hyväksymään tietynlaista tietoa muun tiedon sijasta ja ohjaavat siten myös näkemistoimintaa. Ja koska havaittaja näkee vain sen mitä hän osaa etsiä, määräävät skeemat yhdessä kulloinkin saatavissa olevan uuden tiedon kanssa sen mitä havaitaan. (Neisser 1982, 24)

Skeeman muotoutumista ja käyttöä kuvaava prosessia Neisser kutsuu havaintosykliksi. Havaintosyklin aikana ihminen tutkii ympäristöään aiemmin muotoutuneiden ennakoivien skeemojen pohjalta, mutta tutkimuksen tulos – saavutettu uusi tieto – voi myös muuttaa alkuperäistä skeemaa. Sanomalehden taiton kohdalla tämä voisi tarkoittaa sitä, että taitto havaitaan (ja samalla myös tulkitaan ja arvotetaan) aiemman kokemuksen perusteella, mutta samalla sanomalehti itse ja viime kädessä koko visuaalinen ympäristö myös muuttavat havaitsemista ohjaavia ennakkokäsityksiä. Kognitiivinen havaintopsykologia näyttäisi siis tukevan aiemmin hahmoteltua visuaalisen kulttuurin teoriaa.

Neisserin mukaan ihminen orientoituu ympäristöönsä kognitiivisten karttojen avulla, ja aivan kuten yksittäisen havainnon tasolla, myös tämä "skeema ympäristöstä" muuttuu

eräänlaisen havaintosyklin avulla. (Neisser 1982, 92-95) (Kuvio 2)

Aiemmin esitetyn taiton kulttuuriteorian kannalta kognitiivisen kartan käsite on tärkeä, koska sen kautta skeema sanomalehdestä liittyy muihin visuaalista ympäristöä koskeviin skeemoihin eli koko visuaaliseen kulttuuriin. Neisserin kehittelemä kognitiivinen havaitsemisteoria näyttääkin tarjoavan metodologisesti mielenkiintoisen ja hedelmällisen lähtökohdan taiton psykologiselle tarkastelulle.

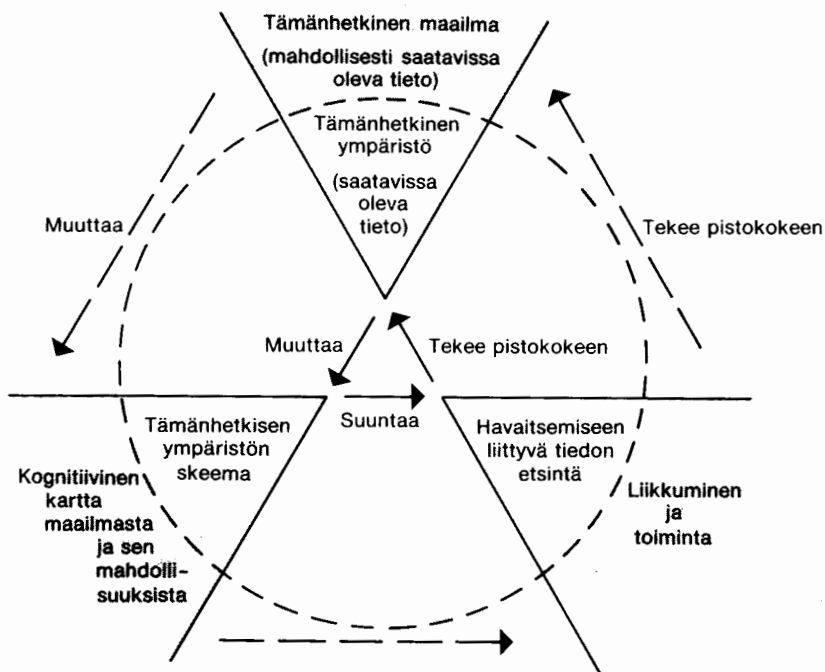
Taiton miellyttävyys on suhteellista

Psykologisia perusteita taiton houkuttelevuudelle tai miellyttävyydelle voi etsiä mm. psykofyysisen adaptaation teoriasta, jota on kehitelty erityisesti Harry Helson (von Fieandt 1972, 58).

Psykofyysinen adaptaatio tarkoittaa aistinelinten mukautumista psyykkisellä tasolla. Ihmisillä on esimerkiksi taipumus kuvata havaintojaan eräänlaisten abstraktien ulottuvuuksien avulla. Tietyn ulottuvuuden suhteen kullakin ärsykkeellä on tietty sijainti (esim. epämiellyttävä – miellyttävä). Psykofyysisellä adaptaatiolla tarkoitetaan sitä, että ärsykkeiden havaitut sijainnit tuollaisilla ulottuvuuksilla riippuvat tilanteesta ja havaittajan aiemmasta kokemuksesta. Adaptaatiotaso tarkoittaa sitä tasoa, jolla ärsyke-esinettä ei jollakin ulottuvuudella havaita kumpaankaan ääripäähän kuuluvaksi (esim. houkutteleva – luotaantyöntävä), vaan ärsyke koetaan elämyksellisesti keskinkertaiseksi. (Nummenmaa ym. 1977, 225-227)

Taiton miellyttävyys tai houkuttelevuus riippuu siis siitä kummalle puolelle adaptaatiotasoa se elämyksellisesti havaitaan. Niinpä tietynlaisessa visuaalisessa ympäristössä vain tietynlainen taitto näyttää hyvältä. Lehtien

Kognitiiviset kartat

Kuvio 2. Kognitiivisiin karttoihin sisältyvä skeema

keskinäinen kilpailu johtaa puolestaan pyrki-
mykseen ylittää pelkkä hyväksyttävyyden taso,
ja se yhdessä muun visuaalisen ympäristön
muutoksen kanssa näkyy taiton muuttumise-
na.

Taitto on luovaa työtä

Taitto on luovaa työtä, jonka rajoja määrittä-
vät sekä taittajan että lukijan havaintojärjes-
telmät. Noita havaintojärjestelmiä puolestaan
muokkaavat mm. sekä journalistinen että vi-
suaalinen kulttuuri, mutta ne muuttuvat koko
ajan. Ne muuttuvat, kun kulttuuri muuttuu, ja
kulttuuria muuttaa koko inhimillinen käytän-
tä. Viime kädessä myös taittaja itse koko ajan
muuttaa työnsä perusteita.

Niinpä hyvää taittoa ei ole. On vain tietystä

kulttuurissa hyviä taittoja. Hyvä taitto on siis
suhteellinen käsite.

Mm. taittosäännöt auttavat kokematonta-
kin taittajaa saavuttamaan taitolta vaadittavan
perustason, mutta "edelläkävijätaiton" teke-
minen on jo selvästi sen tyypistä luovaa työ-
tä, johon kaikilla ei ole samanlaisia edellytyk-
siä. Taitosta onkin tulossa yhä selvemmin am-
matti-ihmisten työtä: taittoon on uhrattava
entistä enemmän sekä aikaa että ideoita, mi-
käli lehdet aikovat pysyä mukana visuaalisen
kulttuurin kehityksessä.

**Objektiivinen taitto
vai muotoironia?**

Taiton asemaa voidaan selventää myös vertai-
lemalla taiton suhdetta kahteen erilaiseen sa-

nomalehden funktiokäsitykseen – tiedonvälitysfunktion ja yhteisyyssfunktion. Nk. objektiivisen joukkotiedotuksen teoriassahan sanomalehden funktioksi määritellään maailmaa koskevan olennaisen tiedon välittäminen, kun taas nk. uuden journalismin teoriassa sanomalehden eräänlaiseksi sosiaalis-yhteiskunnalliseksi tehtäväksi nähdään yhteisyyden luominen. Uuden journalismin tavoite on muuttaa tuo valheellisen joukkotiedotustodellisuuden luoma yhteisyys mm. taiton muotoironian avulla sellaiseksi tietoisuudeksi, jossa yhteiskuntaa ohjaavat (kapitalistiset) lainalaisuudet paljastuvat ja syrjäytyvät. (Hemánus & Pietilä 1982, Hemánus & Tervonen 1980 ja 1986, Pietilä 1980)

Aiemmin kuvatut taiton havaitsemisen perusteet näyttävät vaikeuttavan objektiiviseen joukkotiedotukseen sisältyvien todenmukaisuuden ja varsinkin olennaisuuden vaatimusten toteuttamista. Taitto on selvästi yksi objektiivisen joukkotiedotuksen epävarmuustekijöistä, sillä lehden sisällön välittäminen lukijoille vääristymättömässä, kaikille samassa tai edes suhteellisen samassa muodossa on nykyisessä visuaalisessa kulttuurissa pääsääntöisesti mahdotonta.

Myös uuden journalismin muotoironia näyttää mahdottomalta: onhan taitto juuri sen käytännön tulosta, joka käytäntö uuden journalismin pitäisi muuttaa, mutta jossa käytännössä vain sen tuottama taitto menestyy. Tietenkin taiton nykyisiä keinoja voitaisiin käyttää myös uuden journalismin tarpeisiin eli paljastamaan yhteiskunnan olemus ilmiöiden takaa. Se saattaisi kuitenkin edellyttää taiton ja koko joukkotiedotuksen määrittelemistä tiedon välittämiseksi, mikä on ristiriidassa uuden journalismin teorian kanssa.

Ei siis ole olemassa mitään erityistä objektiivista "ideaalitaittoa" tai erityistä uuden journalismin muotoironista taittoa. On vain kult-

tuurin mukana muuttuva ennakkokäsitys (skeema) sanomalehdestä, joka muiden havaitsemiseen liittyvien tekijöiden (kuten assosiaatio, adaptaatio jne.) kanssa määrittää taiton kulloisetkin mahdollisuudet.

Riippumatta niistä monista satunnaisista tekijöistä, jotka epäilemättä vaikuttavat taiton havaitsemiseen (mm. sisällön vaikutus, yksilöiden väliset erot jne.), taitolla on sanomalehdessä oma suhteellinen itsenäisyytensä. Tuon itsenäisyyden laatu ja laajuus puolestaan riippuvat journalistisen ja visuaalisen kulttuurin kehityksestä.

Epilogi

Kuvan ja taiton merkitys joukkotiedotuksessa lisääntyy, mutta niiden kyky välittää tietoa on edelleen niiden lumoa vähäisempi. Jo McLuhan huomasi että väline on myös viesti, ja sittemmin Neil Postman on vahvistanut että välineen muoto vaikuttaa aina myös viestin sisältöön.

Sanomalehden muoto on taiton kehittyessä muuttunut, joten todennäköisesti myös sanomalehden sisältö on jossain määrin muuttunut. Tulevaisuudessa sisällön muutokset voivat olla vielä suurempia, jos journalistinen kulttuuri ei pysy mukana visuaalisen kulttuurin kehityksessä.

Pelkkien visuaalisten aisti-iloittelijoiden sijasta sanomalehtien ulkoasusuunnittelijoiksi tulisikin kouluttaa taittavia journalisteja, jotka kulloisessakin visuaalisessa kulttuurissa osaisivat yhdistää sekä sanan että kuvan. Pelkkä sana ei nimittäin enää riitä, eikä pelkkä kuva vielä kykene sanaa korvaamaan.

Sitä mitä sanomalehti lopussa on, ei tiedä vielä kukaan.

Kirjallisuus

- ARNOLD, Edmund. *Functional Newspaper Design*. New York 1956.
- BARBER, Paul J. & LEGGE, David. *Havainto ja tieto*. Espoo 1980.
- CARLSON, B.A. *Tidningsproduktion*. Stockholm 1966.
- COOK, Bruce L. *Understanding Pictures in Papua New Guinea*. Elgin, Illinois 1981.
- DEMBER, William N. *The Psychology of Perception*. New York 1965.
- DODGE, John & VINER, George. *The Practise on Journalism*. London 1963.
- EVANS, Harold. *Newspaper design*. New York 1983.
- von FIEANDT, Kai. *Havaintopsykologia*. Turku 1950.
- von FIEANDT, Kai. *Havaitsemisen maailma*. Porvoo 1972.
- GILMORE, Gene. *Modern Newspaper Editing*. San Francisco 1983.
- GRAHAM, Clarence H. (toim.). *Vision and Visual Perception*. New York 1956.
- HEMÁNUS, Pertti & PIETILÄ, Kauko. *Seitsemän erää journalismista*. Jyväskylä 1982.
- HEMÁNUS, Pertti & TERVONEN, Ilkka. *Objektiivinen joukkotiedotus*. Keuruu 1980.
- HEMÁNUS, Pertti & TERVONEN, Ilkka. *Totuusista utopioihin*. Keuruu 1986.
- HUTT, Allen. *Newspaper Design*. London 1961.
- HURLBURT, Allen. *Publication design*. New York 1976.
- MOEN, Daryl R. *Newspaper Layout and Design*. Ames, Iowa 1985.
- MOGHADAM, Dinah. *Computers in Newspaper Publishing*. New York 1978.
- NEISSER, Ulrich. *Kognitio ja todellisuus*. Espoo 1982.
- NUMMENMAA, Tapio & TAKALA, Martti & von WRIGHT, J.M. *Kokeellinen psykologia*. Keuruu 1977.
- OJALA, Esko. *Taittotylien miellyttävyyys – erot ja pohjoismaisten sanomalehtien taitto*. Tampereen yliopiston pro gradu -tutkielma. Tampere 1970.
- PIETILÄ, Kauko. *Formation of Newspaper: a theory*. University of Tampere, ser. A vol. 119. Tampere 1980.
- POSTMAN, Neil. *Huvitamme itsemme hengiltä*. Juva 1987.
- SALONEN, Sari. *Sanomalehti visuaalisena yksikkönä*. Tampereen yliopiston pro gradu -tutkielma. Tampere 1984.
- SERPELL, Robert. *Kulttuuri ja käyttäytyminen*. Espoo 1978.
- TIIHONEN, Pertti. *Miellyttävyyvalinnat taittotyyleissä. Yhteiskunnallisen korkeakoulun pro gradu -tutkielma*. Tampere 1964.
- TURNBULL, Arthur T. & BAIRD, Russell N. *The Graphics of Communication*. York, Pennsylvania 1975.
- WILLIAMS, Raymond. *Television: Technology and Cultural Form*. New York 1975.